

Fredy Perlman

**REPRODUKCIJA
SVAKODNEVNOG
ŽIVOTA**

anarhija/ blok 45
PORODIČNA BIBLIOTEKA

Fredy Perlman

REPRODUKCIJA SVAKODNEVNOG ŽIVOTA

1969.

„The Reproduction of Daily Life“, Black & Red, Detroit, 1969. Ponovo objavljeno u zbirci *Anything Can Happen* (Phoenix Press, London, 1992) i opet kao pamflet u izdanju Black & Red, 2002. Preuzeto iz Fredi Perlman, *Rerodukcija svakodnevnog života i drugi eseji*, anarhija/ blok 45, Porodična biblioteka br. 5, 2003.

Preveo: Aleksa Golijanin, 2003 (poslednja verzija, 2016).

<http://anarhija-blok45.net1zen.com>
aleksa.golijanin@gmail.com

ZAJEDNIČKA ARHIVA

<http://anarhisticka-biblioteka.net>

Na koricama: David Lyle, *They All Agreed, This Ends Here* (2010?)

„Otpor je jedina ljudska komponenta celokupne pisane istorije. Sve ostalo bilo je napredovanje Levijatana. Za mene se podrazumeva da je otpor jedini prirodni ljudski odgovor na dehumanizaciju; tu nema šta da se pravda i objašnjava.“ — Fredi Perlman, *Protiv Levijatana, protiv njegove priče*, 1983.

FREDI PERLMAN (Fredy Perlman, 1934–1985): Pisac i teoretičar, jedan od najznačajnijih modernih kritičara kapitalizma i ideologije progresa. Rođen u Češkoj, odrastao u Boliviji, najveći deo života proveo u SAD. Između 1963–1966. živeo u Zemunu i Beogradu, gde

je doktorirao na pravima i ekonomiji. Jedno vreme radio kao predavač na univerzitetima u Kalamazu (Mičigen) i Torinu. Obišao fićom dobro parče južne, zapadne i severne Evrope i učestvovao u pobuni maja 1968. u Parizu. Osnivač i urednik štamparsko-izdavačke kooperative Black & Red (Detroit), među čijim se brojnim izdanjima nalaze i prvo američko izdanje knjige Gija Debora *Društvo spektakla*, kao i prvi engleski prevodi tekstova Žaka Kamata (Jacques Camatte). Uz Džona Zerzana i rani *Fifth Estate* (časopis, takođe Detroit), najzaslužniji za proširivanje radikalne društvene kritike na kritiku civilizacije u celini. Autor satiričnog *Priručnika za revolucionarne vođe* (Manual for Revolutionary Leaders, zajedno sa Lorraine Perlman, pod pseudonimom Michael Velli, 1972), epistolarnog romana *Pisma pobunjenika* (Letters of Insurgents, 1976), fascinantne istorijske studije *Protiv Levijatana, protiv njegove priče* (Against His-Story, Against Leviathan, 1983) i poetske istorije oblasti Detroita, pisane iz ugla njenih prvobitnih stanovnika, *Tesnac* (The Strait, 1985), koja je ostala nedovršena. Umro je 1985, u pedesetoj godini, posle druge operacije na srcu. Lorejn Perlman je 1989. objavila njegovu biografiju, pod naslovom, *Having Little, Being Much: A Chronicle of Fredy Perlman's Fifty Years*.

<http://www.blackandred.org>

<http://anarhisticka-biblioteka.net/authors/fredy-perlman>

<http://theanarchistlibrary.org/library/lorraine-perlman-having-little-being-much-a-chronicle-of-fredy-perlman-s-fifty-years>

ma, sada ih se odriču upravo u času kada počinju da menjaju svoje materijalne uslove; ljudi koji su do juče bili svesni kreatori svog oskudnog načina života, postaju nesvesne žrtve vlastite aktivnosti, iako uspevaju da se u novim uslovima reše nekadašnje oskudice. Ljudi koji su nekada imali malo i bili sve, sada imaju mnogo, ali su ništa.

Proizvodnja novih roba, „otvaranje“ novih tržišta i stvaranje novih radnika, nisu tri odvojena procesa; to su samo tri različita aspekta istog procesa. Nova radna snaga se proizvodi upravo u cilju proizvodnje novih roba; upravo nadnice tih novih radnika otvaraju nova tržišta; njihov neplaćeni rad je odskočna daska za novu ekspanziju. Ni prirodne, ni kulturne barijere ne mogu da zaustave širenje kapitala, stalnu transformaciju svakodnevne ljudske aktivnosti u otuđeni rad, transformaciju viška ljudskog rada u „privatno vlasništvo“ kapitaliste. Ipak, kapital nije prirodna sila; to je skup aktivnosti koje ljudi obavljaju svakog dana; to je oblik svakodnevnog života; njegovo dalje postojanje i širenje zahteva samo jedan preduslov: sklonost ljudi da i dalje otuđuju svoju aktivnost i tako neprestano reprodukuju kapitalistički oblik svakodnevnog života.

Fredi Perlman, 1969.

Fredi Perlman

REPRODUKCIJA SVAKODNEVNOG ŽIVOTA

Uvod	5
Svakodnevni život u kapitalističkom društvu	6
Otuđenje žive aktivnosti	7
Fetišizam robe	9
Transformacija živog rada u kapital	13
Skladištenje i akumulacija ljudske aktivnosti	21
O autoru	27

FREDI PERLMAN

REPRODUKCIJA SVAKODNEVNOG ŽIVOTA I DRUGI ESEJI

UVOD U ZVER (1)

anarhija/ blok 45

Prvo izdanje, Porodična biblioteka br. 5, decembar 2003. Na koricama: Seneka Indijanci („Irokezi“), za vreme prolećnog obreda pročišćenja; rezervat Allegany, Coldspring, New York, 12. april 1942. „Oni koji su nekada imali malo i bili sve, sada imaju mnogo, ali su ništa.“ (F. Perlman, *Reprodukcija*, 1969)

kapitaliste ili njegovog suseda, da li je ispod ili iznad zemlje, da li plovi morem ili se vuče po tlu, da li se nalazi na drugom kontinentu ili na drugoj planeti. Celokupno čovekovo istraživanje prirode, od alhemije do fizike, mobilisano je u potrazi za novim sredstvima za skladištenje rada, za novim stvarima koje bi se mogle prodati. Kupci starih i novih proizvoda stvaraju se svim raspoloživim sredstvima, a nova se neprestano izmišljaju. „Otvorena tržišta“ i „otvorena vrata“ stvaraju se silom i prevarom. Ako ljudima nedostaju sredstva kojima bi kupili robu koju kapitalista prodaje, bivaju unajmljeni i plaćeni da proizvode robu koju žele da kupe; ako je lokalni zanatlija već proizveo nešto što kapitalista hoće da proda, odmah biva upropašten ili otkupljen; ako zakoni ili tradicija zabranjuju upotrebu nekih proizvoda, ti zakoni i tradicija se uništavaju; ako ljudi ne vide zašto bi kupovali neke proizvode, bivaju brzo naučeni; ako ljudi osećaju da su njihove fizičke i biološke potrebe zadovoljene, kapitalista onda „zadovoljava“ njihove „duhovne potrebe“, unajmljujući psihologe koji samo treba da ih stvore; ako su ljudi toliko zasićeni kapitalističkim robama da više ne žele nove, bivaju navedeni da kupuju stvari i spektakle od kojih nemaju nikakvu korist, osim pukog posedovanja i divljenja.

Siromašni ljudi iz preagrarnih i agrarnih društava žive na svim kontinentima; ako još uvek nisu toliko siromašni da bi prodavali svoj rad, dolaskom kapitalista i njihovom aktivnošću brzo bivaju potpuno osiromašeni. Zemlja lovaca uskoro postaje „privatno vlasništvo“ novih „vlasnika“ koji koriste nasilje države da bi lovce saterali u rezervate, u kojima njihov goli opstanak dolazi u pitanje. Sredstva koja su potrebna seljacima uskoro se mogu nabaviti samo od istih onih trgovaca koji im velikodušno pozajmljuju novac za njihovu nabavku, a kada njihov dug postane neotplativ, bivaju prinuđeni da prodaju zemlju, koju ni oni ni njihovi preci nikada nisu morali da kupe. Kupci zanatskih proizvoda uskoro postaju trgovci koji te proizvode plasiraju na tržište; jednog dana trgovac može da odluči da „svoje zanatlije“ smesti pod isti krov, gde će sa sredstvima koja će im on obezbediti praviti samo ono što na tržištu ima najbolju prođu. Nezavisni i zavisni lovci, seljaci i zanatlije, slobodni ljudi i robovi, svi postaju samo najamni radnici. Oni koji su nekada raspolagali svojim životima u borbi sa surovim životnim uslovi-

sredstva i dalje postoje samo kao kapital, tj. kao otuđena svojina. Bez žive aktivnosti sve stvari koje čine kapital jednog društva bile bi samo gomila beskorisnih proizvoda, bez vlastitog života; „vlasnici“ tog kapitala bili bi samo gomila neobično jalovih ljudi, okruženih gomilom beskorisnog papira kojim mogu da ožive samo uspomene na svoju nekadašnju veličinu. Sva „moć“ kapitala leži u svakodnevnoj aktivnosti živih ljudi. Ta „moć“ sastoji se od sklonosti ljudi da prodaju svoju svakodnevnu aktivnost za novac, da se neprestano odriču kontrole nad proizvodima vlastite aktivnosti i aktivnosti prethodnih generacija.

Svaki put kada čovek proda svoj rad kapitalisti i prihvati samo deo svog proizvoda kao nadnicu za taj rad, on obnavlja uslove za dalje iznajmljivanje rada i eksploataciju drugih ljudi. Nijedan čovek ne bi dobrovoljno prodao svoju ruku ili svoje dete za novac; ipak, kada čovek svesno proda deo svog radnog života u zamenu za preživljavanje, on time ne reprodukuje samo uslove koji od prodaje života čine nužan uslov njegovog opstanka; on time stvara uslove u kojima ta prodaja postaje uslov opstanka i za druge ljude. Naredna generacija može da odbije da prodaje svoje živote, kao što ljudi iz sadašnje generacije odbijaju da prodaju svoju ruku ili dete. Ali, svaka propuštena prilika da se odbaci otuđeni, prinudni rad samo uvećava zalihu rada kojom kapital nastavlja da kupuje naše živote.

Da bi pretvorio višak rada u kapital, kapitalista mora da pronađe način kako da ga uskladišti u materijalnim sredstvima, u novim oblicima proizvodnje. On mora da unajmi nove radnike koji će aktivirati ta nova sredstva za proizvodnju. Drugim rečima, on mora da proširi svoje preduzeće ili da osnuje novo, u nekoj drugoj grani proizvodnje. Ova ekspanzija zahteva postojanje materijala koji može biti obrađen u nove prodajne robe, postojanje kupaca tih novih proizvoda i postojanje ljudi dovoljno siromašnih da moraju da prodaju svoj rad za novac.

Ove pretpostavke stvorene su samom kapitalističkom aktivnošću, pred kojom kapitalista nastoji da ukloni sva ograničenja i prepreke. Demokratija kapitala zahteva apsolutnu slobodu. Imperijalizam nije samo „poslednji stadijum kapitalizma“, već i prvi. Sve što može da se pretvori u robu je dobro zrnelje za žrvanj kapitala, bez obzira da li dolazi sa imanja

Reprodukcija svakodnevnog života

UVOD

Svakodnevna praktična aktivnost pripadnika plemena reprodukuje i nastavlja pleme.

Ta reprodukcija nije samo fizička, već i društvena. Svojom svakodnevnom aktivnošću pripadnici plemena ne reprodukuju samo jednu grupu ljudskih bića; oni reprodukuju i samo pleme, poseban društveni oblik u kojem ta grupa ljudi na poseban način obavlja svoje aktivnosti. Te aktivnosti nisu posledica „prirodnih“ karakteristika ljudi koji ih obavljaju, na isti način na koji je med posledica „prirode“ pčele. Svakodnevni život pripadnika plemena je poseban društveni odgovor na konkretne materijalne i istorijske uslove.

Svakodnevna aktivnost robova reprodukuje robovlasništvo.

Svojom svakodnevnom aktivnošću robovi ne reprodukuju sebe i svoje gospodare samo fizički; oni reprodukuju i sredstva kojima ih njihovi gospodari drže u ropstvu, kao i svoju naviku potčinjavanja autoritetu gospodara. Ljudima koji žive u robovlasničkom društvu odnos gospodar-rob izgleda kao prirodan i nepromenljiv odnos. Ali, ljudi se ne rađaju kao gospodari i robovi. Robovlasništvo je poseban društveni oblik, kojem se ljudi potčinjavaju samo u vrlo specifičnim materijalnim i istorijskim okolnostima.

Svakodnevna praktična aktivnost najamnih radnika reprodukuje najamni rad i kapital.

Svojom svakodnevnom aktivnošću „moderni ljudi“, isto kao i pripadnici nekog plemena ili robovi, reprodukuju stanovništvo, društvene odnose i ideje svog društva; oni neprestano reprodukuju društveni oblik svog svakodnevnog života. Isto kao i pleme ili robovlasnički sistem, kapitalistički sistem nije ni prirodni, niti krajnji oblik ljudskog društva; kao i prethodne društvene formacije, kapitalizam je samo poseban odgovor na konkretne materijalne i istorijske okolnosti.

Za razliku od ranijih oblika društvene aktivnosti, svakodnevni život u kapitalističkom društvu sistematski menja materijalne uslove na koje je kapitalizam prvobitno predstavljao odgovor. Neka materijalna ograničenja ljudske aktivnosti postepeno su došla pod njihovu kontrolu. Na visokom stupnju industrijalizacije praktična aktivnost počinje da stvara sopstvene materijalne uslove, ali i sopstvene društvene oblike. Tako predmet analize postaje ne samo način na koji praktična aktivnost u kapitalizmu reprodukuje kapitalizam, već i način na koji sama ta aktivnost eliminiše uslove na koje je kapitalizam prvobitno predstavljao odgovor.

SVAKODNEVNI ŽIVOT U KAPITALISTIČKOM DRUŠTVU

Društveni oblik u kojem ljudi u kapitalizmu obavljaju svoje redovne aktivnosti predstavlja odgovor na konkretne materijalne i istorijske okolnosti. Te okolnosti mogu da objasne nastanak kapitalizma kao društvenog oblika, ali ne i zašto se taj oblik društvenog života nastavlja i nakon nestanka prvobitnih uslova. Koncept „kulturnog zaostajanja“ takođe ne može da objasni kontinuitet jednog društvenog oblika i nakon nestanka uslova na koje je on predstavljao odgovor. Taj koncept samo konstatuje kontinuitet. Kada koncept „kulturnog zaostajanja“ krene da paradira u obliku „društvene sile“ kao faktora koji određuje ljudsku aktivnost, to predstavlja samo pokušaj da se posledice ljudske aktivnosti opišu kao spoljašnja sila nad kojom ljudi nemaju nikakvu kontrolu. Isto važi i za mnoge druge koncepte. Mnogi pojmovi koje je koristio Marks uzdignuti su na nivo spoljnih ili čak „prirodnih“ sila koje određuju ljudsku aktivnost. Tako koncepti kao što su „klasna borba“, „proizvodni odnosi“, a posebno „dijalektika“, imaju u teorijama nekih marksista istu ulogu kao i „prvobitni greh“, „proviđenje“ i „ruka sudbine“ u teorijama srednjovekovnih mistifikatora.

Obavljajući svoje svakodnevne aktivnosti, ljudi u kapitalističkom društvu uporedo sprovode dva procesa: oni reprodukuju oblik svojih aktivnosti u isto vreme eliminišući uslove na koje je taj oblik nekada predstavljao odgovor. Ali, oni nisu svesni tog dvostrukog procesa; njihova vlastita aktivnost nije im očigledna. Oni žive u iluziji da je njihova

Uglavnom, ako ljudi ne raspolažu svojim životima, ako im njihova vlastita radna aktivnost ne pripada, ako se ta aktivnost sastoji od prinudnog rada, onda ta aktivnost može lako da bude usmerena i na savijanje opruga, to jest, na zadatak skladištenja viška radnog vremena u materijalna sredstva. Istorijska uloga kapitalizma, koju izvide ljudi koji su prihvatili legitimnost činjenice da neko drugi raspolaže njihovim životima, sastoji se upravo u skladištenju ljudske aktivnosti u materijalna sredstva putem prinudnog rada.

Čim se ljudi potčine „moći“ novca da kupuje uskladišteni rad, kao i samu živu aktivnost, čim prihvate fiktivno „pravo“ onih koji imaju novac da kontrolišu i raspolažu uskladištenom i živom aktivnošću celog društva, oni pretvaraju novac u kapital, a vlasnike tog novca u kapitaliste.

To dvostruko otuđenje, otuđenje žive aktivnosti u obliku najamnog rada i otuđenje aktivnosti ranijih generacija u obliku uskladištenog rada (sredstava za proizvodnju), nije čin koji se dogodio nekada, samo jednom, u nekom istorijskom trenutku. Odnos između radnika i kapitaliste nije uspostavljen u nekoj tački društvenog razvoja jednom za svagda. Nikada nije potpisan neki ugovor ili postignut neki verbalni sporazum kojim bi se ljudi odrekli svoje žive aktivnosti i aktivnosti svih budućih generacija, u svakom kutku sveta. Kapital nosi masku prirodne sile; on je „jak kao zemlja“; njegovi pokreti su „nezaustavljivi“ poput plime; njegove krize su „neizbežne“ poput zemljotresa ili poplava. Čak i kada se prizna da sva njegova moć potiče od ljudi, to mu služi samo kao povod za stvaranje nove fikcije, o nekakvoj sili koju je izmislio sam čovek, poput Frankenštajnovog čudovišta, koje izaziva još veći užas nego bilo koja prirodna sila.

Ali, kapital nije ni prirodna sila, niti čudovište koje je stvorio sam čovek, nekada u istoriji, i kome je suđeno da zauvek dominira ljudskim životima. Snaga kapitala nije u novcu: novac je samo društvena konvencija koja ima onoliku „moć“ koliku joj sami ljudi dodele. Kada bi ljudi odbili da prodaju svoj rad, novac ne bi bio u stanju da obavi ni najprostiji zadatak, jer on ne može da „radi“. Snaga kapitala ne leži ni u materijalnim sredstvima u kojima je uskladišten rad prethodnih generacija; tu potencijalnu energiju može da oslobodi samo aktivnost živih ljudi, čak i ako ta

ljudske aktivnosti u uslovima kapitalizma mogu se shvatiti i na osnovu sledeće, pojednostavljene ilustracije.

Recimo da u jednom zamišljenom društvu ljudi najveći deo aktivnog vremena provode u proizvodnji hrane i drugih neophodnih dobara; samo jedan deo tog vremena predstavlja „višak“, u smislu da se ne koristi za proizvodnju životnih dobara. Ovaj višak vremena može da se koristi za proizvodnju hrane za sveštenike i ratnike koji sami nisu proizvođači; ili za proizvodnju dobara koja se uništavaju za vreme posebnih obreda ili troše na neki drugi način u sličnim prilikama; taj višak može biti utrošen i za druge fizičke aktivnosti, kao što je ples, itd. U svakom od tih slučajeva, materijalni uslovi života ovih ljudi neće se bitno menjati iz generacije u generaciju, na osnovu njihove svakodnevne aktivnosti. Ali, možda jedna generacija ljudi iz tog zamišljenog društva odluči da taj višak energije nekako uskladišti, umesto da ga odmah iskoristi. Na primer, možda im padne na pamet da tu energiju uskladište u vidu opruga. Sledeća generacija bi onda mogla da iskoristi tako uskladištenu energiju za zadovoljavanje svojih potreba ili da tu energiju iskoristi za pravljenje novih opruga. U svakom slučaju, uskladišteni višak rada prethodne generacije obezbediće novoj generaciji veći višak radnog vremena. Ta nova generacija može takođe da uskladišti taj višak u opruge ili u neka druga skladišta. U relativno kratkom periodu tako uskladišten rad premašiće količinu rada koju može da obavi bilo koja pojedinačna generacija. Uz relativno mali utrošak energije, ljudi iz ovog društva moći će da se koriste ovim sredstvima za zadovoljavanje svojih potreba, kao i da pripreme nova sredstva za narednu generaciju. Najveći deo vremena koje su ranije morali da troše na obezbeđivanje osnovnih životnih dobara, sada će moći da koriste za aktivnosti koje neće biti diktat nužnosti, već projekcija njihove imaginacije.

Na prvi pogled izgleda malo verovatno da bi se ljudi ikada mogli posvetiti tako bizarnom zadatku kao što je savijanje opruga. Osim toga, ako bi se i prihvatili takvog posla, pitanje je da li bi te opruge čuvali za sledeću generaciju, pošto bi njihovo otpuštanje moglo da predstavlja sjajan prizor za vreme svetkovina.

svakodnevna aktivnost odgovor na prirodne uslove izvan njihove kontrole, ne uviđajući da oni sami stvaraju te uslove. Zadatak kapitalističke ideologije je da stalno ispređa veo koji sprečava ljude da vide da njihova vlastita aktivnost reprodukuje oblik njihovog svakodnevnog života. Zadatak kritičke teorije je da ukloni taj veo koji zastire pravu prirodu te aktivnosti, da je učini očiglednom, da učini vidljivim način na koji ljudi svojom svakodnevnom aktivnošću reprodukuju kapitalizam.

Svakodnevni život u kapitalizmu sastoji se od niza povezanih aktivnosti koje reprodukuju i proširuju kapitalistički oblik društvene aktivnosti. Prodaja radnog vremena za cenu (nadnicu), ugrađivanje radnog vremena u robu (prodajna dobra, materijalna i nematerijalna), potrošnja materijalnih i nematerijalnih roba (kao što su roba široke potrošnje i različiti spektakli) – sve te svakodnevne aktivnosti sigurno nisu izraz „ljudske prirode“, niti su ljudima nametnute silama koje se nalaze van njihove kontrole.

Ako je čovek „po svojoj prirodi“ u isto vreme i neinventivni pripadnik nekog plemena i inventivni preduzetnik, ponizni rob i ponosni zanatlija, nezavisni lovac i zavisni najamni radnik, onda je „ljudska priroda“ ili prazan koncept ili ta „priroda“ ipak zavisi od materijalnih i istorijskih uslova i predstavlja odgovor na njih.

OTUĐENJE ŽIVE AKTIVNOSTI

Kreativna aktivnost u kapitalizmu poprima oblik robne proizvodnje, tačnije proizvodnje tržišnih dobara, pa je tako krajnji oblik te aktivnosti roba. Tržišna ili prodajna vrednost postaje opšta karakteristika celokupne praktične aktivnosti i svih proizvoda te aktivnosti. Proizvodi ljudske aktivnosti neophodni za opstanak imaju oblik prodajnih dobara: mogu se dobiti samo u zamenu za novac. A novac se može dobiti samo u zamenu za robu. Ako veliki broj ljudi prihvati legitimnost ovog aranžmana, ako pristanu na to da je roba preduslov za sticanje novca, a novac preduslov opstanka, oni tako zatvaraju sebe u začaran krug. Pošto nemaju robu, jedini način na koji mogu da izađu iz tog kruga je da sebe ili deo sebe tretiraju kao robu. To je, zapravo, posebno „rešenje“ kojim ljudi pribegavaju u odnosu na konkretne materijalne i istorijske

okolnosti. Oni za novac ne razmenjuju svoja tela ili delove tela. Oni za novac prodaju kreativni sadržaj svojih života, svoju praktičnu, svakodnevnu aktivnost. Čim ljudi prihvate novac kao zamenu za život, prodaja žive aktivnosti postaje uslov njihovog fizičkog i društvenog opstanaka. Život je zamenjen za preživljavanje. Kreacija i proizvodnja postaju prodate aktivnosti. Čovekova aktivnost je „produktivna“, društveno korisna, samo u obliku prodate aktivnosti. A sam čovek je produktivan član društva samo ako su njegove svakodnevne aktivnosti prodate aktivnosti. Čim ljudi prihvate uslove ovakvog oblika razmene, njihova svakodnevna aktivnost poprima oblik opšte prostitucije.

Prodana kreativna moć, ili prodana svakodnevna aktivnost, iskazuje se u obliku rada. Rad je istorijski uslovljeni oblik ljudske aktivnosti. Rad je apstraktna aktivnost, koja ima samo jedan kvalitet – tržišni, jer može biti prodat za određenu količinu novca. Rad je *indiferentna* aktivnost: ravnodušan prema konkretnom radnom zadatku, kao i u odnosu na konkretan cilj zbog kojeg se obavlja. Kopanje, štampanje ili duborez su *diferentne*, zainteresovane aktivnosti, ali u kapitalističkom društvu sve tri su samo rad. Rad je prosto „zarađivanje“. Živa aktivnost koja poprima oblik rada je samo sredstvo za sticanje novca. Život postaje sredstvo preživljavanja. Ovaj ironični obrt nije dramatični vrhunac neke novele; to je životna činjenica kapitalističke svakodnevice. Preživljavanje, to jest, puko samoodržanje i reprodukcija, nisu sredstvo u službi praktične, kreativne aktivnosti, već je upravo obrnuto. Kreativna aktivnost u obliku rada, tj. prodate aktivnosti, jeste bolna nužnost koju diktira preživljavanje; rad je sredstvo samoodržanja i reprodukcije.

Prodaja žive aktivnosti dovodi do još jednog obrta. Rad jedne osobe prodajom postaje vlasništvo druge osobe; on biva prisvojen i stavljen pod kontrolu druge osobe. Drugim rečima, aktivnost jedne osobe postaje aktivnost druge osobe, vlasnika; ona se otuđuje od osobe koja je obavlja. Tako život jedne osobe, sva njena dostignuća, sve što njen život čini posebnim unutar života čovečanstva, ne samo da bivaju svedeni na rad, surovi uslov opstanaka, nego se sasvim otuđuju u aktivnost koju obavlja kupac tog rada. U kapitalizmu, arhitekta, inženjeri, radnici, nisu graditelji; graditelj je čovek koji kupuje njihov rad. Njihovi

što znači da ga je nemoguće sagledati ako se posmatra samo aktivnost pojedinačnog kapitaliste.

Treba uvek imati u vidu da proizvod koji jedan kapitalista kupuje kao sredstvo za proizvodnju ima iste osobine kao i proizvod koji prodaje (roba, u oba slučaja). Jedan kapitalista prodaje drugom kapitalisti neko sredstvo za proizvodnju za određenu sumu novca, pri čemu se samo jedan deo te vrednosti vraća radnicima u obliku nadnice. Ostatak je višak vrednosti, kojim prvi kapitalista kupuje nova sredstva za proizvodnju i unajmljuje rad. Drugi kapitalista kupuje ta sredstva za određenu vrednost, što znači da tako plaća ukupnu količinu rada koju je akumulirao prvi kapitalista, kako onaj deo koji je bio plaćen, tako i onaj deo rada koji je obavljen bez ikakve nadoknade. To znači da neko sredstvo koje je kupio drugi kapitalista sadrži u sebi sav neplaćeni rad obavljen u korist onog prvog. Drugi kapitalista zatim prodaje svoj proizvod za određenu vrednost, pri čemu se opet samo deo te vrednosti vraća radnicima kao nadnica. Ostatak koristi za nabavku novih sredstava i novog rada.

Kada bi se ceo taj proces sabio u jedan kratak period, i kada bi se svi kapitalisti stopili u jednog, videlo bi se da je vrednost kojom oni nabavljaju nova sredstva za proizvodnju i unajmljuju živi rad, jednaka vrednosti proizvoda koja nije vraćena proizvođačima. Taj akumulirani višak rada je kapital.

Izraženo jezikom samog kapitalističkog društva kao celine, ukupni kapital jednak je sumi neplaćenog rada generacija ljudskih bića čiji je život bio sveden na svakodnevno otuđivanje njihove žive aktivnosti. Drugim rečima, kapital je proizvod te svakodnevne prodaje života za novac. On se dalje reprodukuje i neprestano uvećava svakog dana, samim činom prodaje rada, svakog sekunda provedenog u kapitalističkom obliku svakodnevnog života.

SKLADIŠTENJE I AKUMULACIJA LJUDSKE AKTIVNOSTI

Transformacija viška rada u kapital jeste poseban istorijski oblik šireg procesa industrijalizacije, stalne transformacije čovekovog materijalnog okruženja. Neke suštinske odlike tog procesa i posledice takve

Sa ili bez sindikata, višak vrednosti nije ni nešto prirodno, niti proizvod samog kapitala. Njega stvaraju ljudi, svojom svakodnevnom aktivnošću. Obavljajući te aktivnosti, ljudi ne samo da ih otuđuju od sebe, već i neprestano reprodukuju uslove koji ih prisiljavaju na to otuđenje, reprodukujući tako i kapital i njegovu moć da unajmljuje njihov rad. Sve ovo se ne događa zato što ljudi ne znaju „šta je alternativa“. Osoba koja pati od hroničnih probavnih problema jer u organizam unosi suviše masti, nastavlja da se kljuka mašću, ali ne zato što ne zna šta je alternativa. Ona ili više voli masno nego da ne pati ili ne zna da je masno uzrok njenih zdravstvenih problema. Ako joj onda još i lekar, sveštenik, učitelj i političar kažu da je masno zapravo održava u životu, a zatim i da su oni već učinili za njeno dobro sve što bi i sama učinila samo kada bi bila u stanju, onda nije čudno što joj njeni vlastiti postupci nisu jasni i što se ni malo ne trudi da ih razjasni.

Proizvodnja viška vrednosti je uslov opstanka, ali ne za ljude već za sam kapitalistički sistem. Višak vrednosti je onaj deo vrednosti robe koji se ne vraća njenim proizvođačima. Ta vrednost može biti izražena u robi ili u novcu (kao što i kapital može da se izrazi kroz količinu stvari ili novca), ali to ne menja činjenicu da je reč o izrazu materijalizovanog rada koji je uskladišten u datoj količini proizvoda. Pošto proizvodi mogu biti razmenjeni za „ekvivalentnu“ količinu novca, novac „predstavlja“ istu vrednost kao i sami proizvodi. Novac zatim može biti razmenjen za drugu količinu „ekvivalenta“ u robi. Skup ovakvih razmena, koje se simultano odvijaju tokom svakodnevne praktične aktivnosti, predstavlja kapitalistički proces cirkulacije. Upravo kroz taj proces se odvija neprestana transformacija viška vrednosti u kapital.

Deo vrednosti koji se ne vraća radniku, višak vrednosti, omogućava postojanje kapitaliste, ali i mnogo više od pukog postojanja. On dalje investira jedan deo tog viška vrednosti; on unajmljuje nove radnike i kupuje nova sredstva za proizvodnju; on proširuje svoj posed. To znači da kapitalista akumulira novi rad, u obliku živog rada koji unajmljuje, kao i u obliku minulog rada (plaćenog i neplaćenog) koji je ugrađen u materijal i mašine koje kupuje. Kapitalisti, kao klasa, akumuliraju višak rada celog društva, ali taj proces se i odvija na nivou društva kao celine,

projekti, proračuni i pokreti njima su strani. Njihova živa aktivnost, sva njihova dostignuća, pripadaju njihovom kupcu.

Akademski sociolozi, koji prodaju rada uzimaju zdravo za gotovo, govore o ovom otuđenju rada u terminima osećanja: radniku njegova vlastita aktivnost „izgleda“ strana; njemu se „čini“ da je ona pod kontrolom nekog drugog. Ipak, svaki radnik može da objasni svakom akademskom sociologu da to otuđenje nije ni osećanje, niti samo ideja u njegovoj glavi, već gola činjenica njegovog svakodnevnog života. Prodata aktivnost je stvarno otuđena od radnika; njegov rad je stvarno pod kontrolom njegovog kupca. U zamenu za svoju prodatu aktivnost radnik dobija novac, opšte prihvaćeno sredstvo opstanka u kapitalističkom društvu. Sa tim novcem on može da kupuje robu, stvari, ali ne i da povрати svoju aktivnost. To ukazuje na svojevrsan „jaz“ u konceptu novca kao „univerzalnog ekvivalenta“. Čovek može da proda robu za novac i da tim novcem kupi tu istu robu. On može da proda svoju živu aktivnost za novac, ali ne i da tu aktivnost ponovo kupi.

Stvari koje radnik kupuje za svoju nadnicu su pre svega potrošna dobra koja mu omogućavaju da preživi, da reprodukuje svoju radnu snagu i tako nastavi da je prodaje. To je, zatim, spektakl: predmeti pasivnog divljenja. Njegova potrošnja i njegovo divljenje su pasivni. On ne učestvuje u tom svetu kao aktivni činilac koji ga menja, već kao bespomoćni, impotentni posmatrač. To stanje nemoćnog divljenja on može da naziva „srećom“; pošto je rad mučan, on može da žudi za „srećom“, tačnije, da bude neaktivan, tokom celog života (stanje slično mrtvorodenju). Robe i spektakl ga proždiru; svoju živu energiju on koristi za pasivno divljenje; on biva potrošen stvarima. U tom smislu, što više ima, manje jeste.

(Pojedinaac može da prevaziđe to stanje „smrti za života“ kroz marginalne kreativne aktivnosti; ali, to ne važi i za ljude u celini, osim ako ne ukinu kapitalistički oblik praktične aktivnosti, ako ne ukinu najamni rad i tako razotuđe kreativnu aktivnost.)

FETIŠIZAM ROBE

Otuđujući svoju aktivnost i ugrađujući je u robu, materijalni oblik ljudskog rada, ljudi reprodukuju sami sebe i stvaraju kapital. Sa stano-

višta kapitalističke ideologije, a posebno akademskih ekonomista, ova tvrdnja je netačna: „nije samo rad taj koji proizvodi robu“; ona je proizvod primarnih „faktora proizvodnje“, Zemlje, Rada i Kapitala: kapitalističkog Svetog Trojstva, gde je najvažniji „faktor“ glavni junak našeg komada, kapital. Svrha ovog veštačkog Trojstva nije analiza, jer to nije ono za šta su eksperti plaćeni. Oni su plaćeni da zamaskiraju društveni oblik koji naša praktična aktivnost poprima u kapitalizmu, da na svaki način prikriju činjenicu da sami proizvođači neprestano reprodukuju sebe, svoje izrabljivače i sredstva kojima ih ovi izrabljuju. Ali, ova formula nije dovoljno ubedljiva. Jasno je da zemlja ne proizvodi robu ništa više nego voda, vazduh ili sunce.

Dalje, kapital – koji je u isto vreme naziv za društveni odnos između proizvođača i kapitaliste, zatim naziv za sredstva proizvodnje čiji je vlasnik kapitalista i konačno naziv za novčani ekvivalent tih sredstava i „nematerijalnih“ vrednosti – sam po sebi ne proizvodi ništa osim fikcija pogodnih za pojavljivanje u štampanoj formi, čiji su autori naši akademski ekonomisti. Čak ni sredstva za proizvodnju koja čine kapital jednog kapitaliste nisu primarni „faktor proizvodnje“, osim ukoliko ceo sistem ne svedemo na slučaj jedne kapitalističke firme; pogled na ekonomski sistem u celini otkriva nam da je kapital jednog kapitaliste materijalni oblik rada otuđenog u korist nekog drugog kapitaliste. Ali, iako ova formula nije ubedljiva, ona uspeva da zamaskira pravo pitanje: umesto da se pitamo zašto aktivnost ljudi u kapitalizmu poprima oblik najamnog rada, potencijalni analitičari kapitalističkog svakodnevnog života postaju akademski, salonski marksisti koji se pitaju da li rad jeste ili nije jedini „faktor proizvodnje“.

Na ovaj način ekonomisti (ali i cela kapitalistička ideologija) tretiraju zemlju, novac i proizvode rada kao stvari koje imaju moć da same stvaraju vrednost, da rade za svoje vlasnike, da menjaju svet. To je ono što je Marks nazvao fetišizmom koji oblikuje naše svakodnevne koncepte, od kojih su naši akademski ekonomisti napravili dogmu. Naime, za njih, ljudi su stvari („faktor proizvodnje“), a stvari žive (novac „radi“, kapital „proizvodi“). Ovi fetišisti sve proizvode svoje aktivnosti pripisuju svom fetišu. Na taj način ljudi se odriču sopstvenog poseda: svoje

upravo ona obezbeđivala višak vrednosti i stvarala uslove za akumulaciju kapitala. Radnik nije radio zato da bi proizveo više nego što je plaćen. Njegov cilj je bila što veća nadnica. Ali, samo postojanje radnika bez ikakve nadnice, čije je poimanje visoke nadnice bilo mnogo skromnije nego kod zaposlenih radnika, omogućavalo je kapitalisti da unajmljuju rad po sve nižoj nadnici; samo postojanje nezaposlenih, bilo je garant da će zaposleni prihvatiti nadnicu na koju inače ne bi pristali. Tako je posledica zajedničke svakodnevne aktivnosti radnika, vođenih individualnom željom za što većom nadnicom, bila niža nadnica za sve. Krajnji rezultat ove konkurencije svih protiv svih bio je da su svi radnici dobijali najmanju moguću nadnicu, dok je kapitalista sticao najveći mogući višak.

Svakodnevna praksa svih poništava sav napor svakog pojedinačno. Ali, radnici nisu opažali to stanje kao proizvod sopstvenog, svakodnevnog ponašanja; njihove vlastite aktivnosti nisu im bile očigledne. Radnici su prihvatili niske nadnice kao nešto prirodno, kao sastavni deo života, na isti način kao bolest ili smrt, a pad nadnica kao prirodnu katastrofu, poput poplave ili teške zime. Kritički radovi socijalista, Marksove analize, kao i dalji industrijski razvoj koji je stvorio više prostora za refleksiju, uklonili su neke velove i omogućili ljudima da bar donekle sagledaju pravu prirodu svoje aktivnosti. Ipak, u zapadnoj Evropi i Sjedinjenim Državama to nije vodilo ka odbacivanju kapitalističkog oblika svakodnevnog života: odgovor radnika bilo je osnivanje sindikata. U isto vreme, u drugačijim materijalnim uslovima, u Sovjetskom Savezu i istočnoj Evropi, radnici (i seljaci) su zamenili kapitaliste državnom birokratijom, koja je nastavila da unajmljuje otuđeni rad i akumulira kapital u ime Marksa. Svakodnevni život sa sindikatima bio je vrlo sličan onome pre pojave sindikata. U stvari, ostao je isti. Svakodnevni život se i dalje sastoji od rada, otuđene aktivnosti, neplaćenog, prinudnog rada. Radnici organizovani u sindikate više ne utvrđuju sami uslove sopstvenog otuđenja: to sada za njih rade sindikalni funkcioneri. Uslovi pod kojima se radnikova aktivnost otuđuje nisu više određeni njegovom željom da prihvati bilo kakav posao koji se nudi; oni su sada određeni potrebom sindikalnih birokrata da očuvaju svoju poziciju svodnika, koji posreduju između prodavaca i kupaca radne snage.

za proizvodnju; rad drugih ljudi je ugrađen i u materijal koji obrađuje. To za ishod ima čudnu pojavu da se raspon u kojem se kreću vrednost proizvoda rada i vrednost radnikove nadnice razlikuju, to jest, da je suma novca koju kapitalista dobija prodajom proizvoda najamnog rada različita od sume kojom plaća najamne radnike. Ova razlika ne može da se objasni činjenicom da iskorišćeni materijali i sredstva moraju biti plaćeni. Kada bi vrednost prodate robe bila jednaka vrednosti živog rada i sredstava za proizvodnju, tu i dalje ne bi bilo mesta za kapitalistu. Stvar je u tome što razlika između ova dva raspona mora da bude dovoljno velika da podrži celu klasu kapitalista – ne samo pojedince, već i sve njihove specifične aktivnosti, kao što je unajmljivanje živog rada. Razlika između ukupne vrednosti proizvoda i vrednosti rada utrošenog u njegovu proizvodnju jeste višak vrednosti, seme kapitala. Da bi se shvatilo kako nastaje višak vrednosti, neophodno je da se utvrdi zašto je vrednost rada manja od vrednosti proizvedene robe.

Otuđena aktivnost radnika transformiše materijale uz pomoć sredstava za proizvodnju i tako proizvodi određenu količinu robe. Ali, kada se ta roba proda, a iskorišćeni materijali i sredstva plate, radnici ne dobijaju ostatak vrednosti proizvoda svog rada kroz nadnicu; oni dobijaju manje. Drugim rečima, tokom svakog radnog dana radnici obavljaju određenu količinu neplaćenog, prinudnog rada, za šta ne dobijaju odgovarajuću nadoknadu.

Obavljanje tog neplaćenog, prinudnog rada, jeste drugi „uslov opstanaka“ u kapitalističkom društvu. Kao i otuđenje, ni taj uslov ne nameće priroda, već zajednička praksa samih ljudi, kroz njihovu svakodnevnu aktivnost. Pre pojave sindikata, radnik je prihvatao bilo kakav prinudni rad, koji bi umesto njega mogao da prihvati bilo koji drugi radnik, pod istim uslovima razmene; odbijanje tih uslova značilo je odricanje od bilo kakvih prihoda. Radnici su se otimali između sebe za nadnicu koju je nudio kapitalista; ako bi neki radnik napustio posao zato što je nadnica bila neprihvatljivo niska, uvek bi se našao neko da ga zameni, jer je za nezaposlenog radnika svaka nadnica veća od nikakve.

Tu konkurenciju između samih radnika kapitalisti su nazvali „slobodan rad“; njima je sigurno bilo veoma stalo do takve slobode, jer im je

moći da sami menjaju svoje okruženje, da sami određuju oblik i sadržaj svog svakodnevnog života. Umesto toga, koriste se samo onom moći koju im dodeljuje njihov fetiš: „moći“ da kupuju stvari. Na taj načni ljudi sami sebe kastriraju, pripisujući svu plodnost svom fetišu.

Ali, fetiš je mrtva stvar, a ne živo biće; on nema plodnost. Fetiš je samo stvar zbog koje se i pomoću koje se održavaju kapitalistički odnosi. Mistična snaga kapitala, njegova „moć“ da proizvodi, njegova plodnost, ne nalazi se u njemu samom, već u činjenici da ljudi otuđuju svoju kreativnu aktivnost, da prodaju svoj rad kapitalisti, da materijalizuju ili postvaruju svoj otuđeni rad u robama. Drugim rečima, ljudi su kupljeni proizvodima sopstvene aktivnosti, a ipak svoje sopstvene aktivnosti vide kao aktivnost kapitala, a svoje vlastite proizvode kao proizvod kapitala. Pripisujući kapitalu kreativnu snagu, oni se odriču svoje žive aktivnosti, svog svakodnevnog života u korist kapitala, što znači da se svakodnevno stavljaju na raspolaganje personifikaciji kapitala, kapitalisti.

Prodajući svoj rad, otuđujući svoju aktivnost, ljudi svakodnevno reprodukuju personifikacije vladajućeg oblika praktične aktivnosti: najamnog radnika i kapitalistu. Oni ne reprodukuju te konkretne pojedince samo fizički, već i društveno; oni reprodukuju pojedince koji su prodavci radne snage i pojedince koji su vlasnici sredstava za proizvodnju. Oni reprodukuju konkretne individue, ali i njihove specifične aktivnosti, prodaju i posedovanje. Svaki put kada ljudi izvode neku aktivnost koja nije pod njihovom kontrolom, svaki put kada plaćaju robu koju su proizveli novcem koga su dobili kao nadoknadu za svoju otuđenu aktivnost, svaki put kada se pasivno dive proizvodima svoje aktivnosti kao otuđenim objektima koji se mogu dobiti samo za novac, oni daju nov život kapitalu, poništavajući tako sebe i svoje živote.

Svrha tog procesa je reprodukcija odnosa između radnika i kapitaliste. Ali, to nije i namera pojedinaca koji u njemu učestvuju. Njihove sopstvene aktivnosti nisu im očigledne; njihov pogled fiksiran je za fetiš koji stoji između njihove aktivnosti i njenog rezultata.

Konkretni pojedinci koji učestvuju u ovom procesu fiksirani su za stvari, upravo one kroz koje se kapitalistički odnos i uspostavlja. Radnik kao proizvođač nastoji da proda svoj svakodnevni rad za nadnicu,

što znači da teži upravo onoj stvari kroz koju se njegov odnos sa kapitalistom uvek iznova uspostavlja, kroz koju on neprestano reprodukuje i sebe kao najamnog radnika i onog drugog, kao kapitalistu. Radnik kao potrošač razmenjuje svoj novac za proizvode rada, upravo za one stvari koje kapitalista mora da proda da bi ostvario kapital.

Svakodnevna transformacija žive aktivnosti u kapital je samo posredovana stvarima; same stvari ne mogu da postignu ništa. Fetišista to ne zna; za njega su zemlja i rad, sredstva za proizvodnju i novac, preduzetnik i bankar, svi redom „faktori“ i „činioci“. Kada lovac koji nosi amajliju obori jelena kamenom, on može da tu amajliju smatra „faktorom“ koji je oborio jelena i koji mu je čak prizvao tog jelena kao objekat spreman da bude ulovljen. Kao odgovoran i dobro obrazovan fetišista, on će se svojoj amajliji posvetiti posebnu pažnju i divljenje. Da bi unapredio materijalne uslove svog života on će unaprediti način na koji nosi tu amajliju, umesto način na koji koristi kamen. On čak može da pošalje svoju amajliju da „lovi“ za njega. Njegove sopstvene svakodnevne aktivnosti nisu mu jasne; kada ima dovoljno hrane, on to neće pripisati svojoj akciji bacanja kamena, već delovanju amajlije; kada gladuje, razlog tome neće biti to što ne ide u lov, već čud njegove amajlije.¹

Fetišizam robe i novca, mistifikacija sopstvenih svakodnevnih aktivnosti, religija svakodnevnog života koja živi, delotvornu moć pridaje nepokretnim stvarima, nije samo mentalni kapric začet u ljudskoj mašti; njen uzrok leži u prirodi kapitalističkih društvenih odnosa. Ljudi zaista uspostavljaju odnose preko stvari; fetiš je zaista cilj kojem su oni zajednički posvećeni i kroz koji oni reprodukuju svoju aktivnost. Ali, nije fetiš taj koji obavlja te aktivnosti. Nije kapital taj koji obrađuje sirovinu, niti ono što proizvodi stvari. Kada živa, ljudska delatnost ne bi obradila sirovinu, to bi ostala sirova, neobrađena, nepokretna, mrtva

¹ Nekoliko godina nakon ovog eseja-prekretnice (raskid sa marksističkom ortodoksijom, učešće u pobuni 1968 u Parizu, otkriće situacionista), Fredy Perlman će prestati da na ove lovce gleda kao na „fetišiste“, makar i „odgovorne i dobro obrazovane“. Videti Fredy Perlman, *Against His-Story, Against Leviathan* (<http://theanarchistlibrary.org/library/fredy-perlman-against-his-story-against-leviathan>) i esej *Stalna privlačnost nacionalizma* (<http://anarhisticka-biblioteka.net/library/fredy-perlman-stalna-privlacnost-nacionalizma>). (Prim. prev.)

njihova sposobnost da proizvod svakodnevne aktivnosti ljudi pripišu stvarima, odnosno njihova nesposobnost da ispod grotesknog ponašanja stvari vide živu aktivnost ljudi. Za ove ekonomiste stvari kroz koje se reguliše aktivnost ljudi u kapitalizmu u isto vreme su i roditelji i deca, i uzrok i posledica sopstvene aktivnosti.

Raspon u kojem se kreće vrednost robe, cena, količina novca za koji se razmenjuje, nije određena stvarima već svakodnevnom aktivnošću ljudi. Ponuda i potražnja, lojalna i nelojalna konkurencija, samo su društveni oblici koje proizvodi i aktivnosti poprimaju u kapitalističkom društvu; oni nemaju svoj vlastiti život. Činjenica da je ta aktivnost otuđena, da se radno vreme prodaje za određenu količinu novca, da ima određenu vrednost, ima nekoliko konsekvenci po raspon u kome se kreće vrednost proizvoda rada. Vrednost prodane robe mora da bude makar jednaka vrednosti uloženog radnog vremena. Ovo se podrazumeva kako sa stanovišta pojedinačnih kapitalističkih firmi, tako i sa stanovišta društva kao celine. Ako je vrednost prodane robe manja od vrednosti unajmljenog rada, onda su troškovi kapitaliste na ime unajmljenog rada veći od njegove zarade, što može samo da ga odvede u bankrot. Sa stanovišta društva, ako je vrednost radnikove proizvodnje manja od vrednosti njegove potrošnje, onda radna snaga neće moći čak ni da reprodukuje samu sebe, a kamoli celu kapitalističku klasu. Opet, ako vrednost robe jedva dostiže vrednost radnog vremena uloženog u njenu proizvodnju, proizvođači robe moći će samo da reprodukuju sebe, što bi značilo da tu nije reč o kapitalističkom društvu. Takvo društvo bi i dalje moglo da počiva na robnoj proizvodnji, ali to nikada ne bi mogla da bude kapitalistička robna proizvodnja.

Da bi rad stvorio kapital, potrebno je da vrednost proizvoda rada bude veća od vrednosti samog rada. Drugim rečima, radna snaga mora da proizvede višak proizvoda, količinu koja se ne troši. Taj višak proizvoda transformiše se u višak vrednosti – oblik vrednosti koji se ne iskazuje kroz nadnicu radnika, već kroz profit kapitaliste. Ali, vrednost proizvoda rada mora da bude još veća, jer živi rad nije jedina vrsta rada koja je u njemu materijalizovana. U procesu proizvodnje radnik, osim svoje energije, koristi i rad drugih ljudi uskladišten u obliku sredstava

kapitalističkog društva vide kao nužan uslov opstanka, reprodukuje kapitalizam kao društveni oblik u kojem je otuđenje nužan uslov opstanka. Pošto živa aktivnost ima oblik vrednosti, proizvod takve aktivnosti i sam mora da ima oblik vrednosti: on mora biti razmenljiv za novac.

Ovo je očigledno, jer kada proizvodi rada ne bi poprimali oblik vrednosti, nego, recimo, korisnih predmeta koji bi stajali na raspolaganju svim članovima društva, onda bi oni ili ostajali u fabrici ili bi se ljudi njima slobodno koristili svaki put kada se za njima ukaže potreba. U oba slučaja, nadnica više ne bi imala nikakvu vrednost, a živa aktivnost ne bi mogla biti prodana za „ekvivalentnu“ vrednost; živa aktivnost ne bi mogla biti otuđena. To znači da čim živa, ljudska aktivnost poprimi oblik vrednosti, isto biva i sa proizvodima te aktivnosti, tako da se reprodukcija svakodnevnog života odvija kroz promene ili preobražaje vrednosti.

Proizvode rada kapitalista prodaje na tržištu; on ih razmenjuje za odgovarajuću vrednost; on tako postiže jednu fiksnu vrednost. Raspon u kojem se kreće ta vrednost jeste cena robe. Za akademske ekonomiste Cena je ključ kojim Sv. Petar otvara vrata Raja. Kao i kapital, i cena se kreće u čudesnom svetu u kojem postoje samo objekti; ti objekti između sebe uspostavljaju odnose kao da su ljudska bića; oni žive, preobražavaju se jedni druge, komuniciraju, žene se i rađaju decu. Podrazumeva se da u kapitalističkom društvu ljudi mogu biti srećni samo uz posredovanje i milost ovih inteligentnih, moćnih i kreativnih entiteta.

U toj živopisnoj slici, kojom nam ekonomisti dočaravaju način na koji funkcionišu Nebesa, anđeli su ti koji rade sve, a ljudi ništa; ljudi samo uživaju u onome što su im obezbedila ta superiorna bića. Nije tu kapital jedini koji proizvodi, a novac jedini koji radi: tu su i druga mistična stvorenja, obdarena sličnim moćima. Tako Ponuda, količina prodane robe, i Potražnja, količina kupljene robe, zajedno određuju Cenu, odgovarajuću količinu novca. Kada Ponuda i Potražnja u određenoj tački tog dijagrama stupe u brak, oni rađaju Ujednačenu Cenu, pandan opštem stanju blaženstva. Aktivnosti svakodnevnog života obavljaju stvari, a ljudi se tokom svog „radnog vremena“ svode na stvari („faktor proizvodnje“), a tokom svog „slobodnog vremena“ na pasivne potrošače i posmatračke stvari. Najveća vrlina naših naučnika-ekonomista je

stvar. Kada ljudi ne bi više prodavali svoju živu delatnost, sva impotencija kapitala bila bi odmah otkrivena; kapital bi prestao da postoji. Njegov poslednji trzaj bio bi samo podsećanje na oblik posredovanja koji je obeležavao uslove svakodnevne, opšte prostitucije u kapitalizmu.

Radnik otuđuje svoj život zato da bi preživeo. Kada ne bi prodavao svoju živu aktivnost, ne bi mogao da zaradi nadnicu i ne bi uspeo da preživi. Ipak, nije nadnica ta koja od otuđenja čini uslov opstanka. Kada ljudi više ne bi prodavali svoje živote, kada bi umesto toga preuzeli kontrolu nad sopstvenom aktivnošću, opšta prostitucija više ne bila uslov opstanka. Sama ta sklonost da prodaju svoj rad, a ne stvari zbog kojih je prodaju, čini od otuđenja žive aktivnosti neophodan uslov opstanka.

Živu aktivnost radnik prodaje, a kapitalista kupuje; i samo je ta živa aktivnost ono što daje život kapitalu, ono što ga čini „produktivnim“. Kapitalista, „vlasnik“ sirovine i sredstava za proizvodnju, predstavlja prirodne stvari i proizvode tuđeg rada kao svoje „privatno vlasništvo“. Ali, nije nekakva mistična moć kapitala ono što stvara to „privatno vlasništvo“; njega stvara živa, ljudska aktivnost, a oblik te aktivnosti je ono što to vlasništvo čini „privatnim“.

TRANSFORMACIJA ŽIVOG RADA U KAPITAL

Transformacija živog rada u kapital odvija se svakodnevno, kroz stvari, ali ne i u samim stvarima. Stvari, proizvodi ljudske aktivnosti, izgledaju kao aktivni činioци jer se sve postojeće aktivnosti i odnosi obavljaju i uspostavljaju zbog i kroz njih; zato što ljudima prava priroda njihove aktivnosti nije jasna; oni stalno brkaju posredujuću stvar sa uzrokom.

U kapitalističkom obliku proizvodnje radnik otelotvoruje ili materijalizuje svoju otuđenu, živu energiju u nepokretnoj stvari, koristeći sredstva koja su i sama otelotvorenje žive aktivnosti drugih ljudi. (Sofisticirani industrijski instrumenti otelotvoruju intelektualnu i manuelnu aktivnost bezbrojnih generacija izumitelja, inovatora i proizvođača sa svih strana sveta i iz najrazličitijih tipova društava.) Ti instrumenti su nepokretni predmeti; oni su materijalno otelotvorenje žive aktivnosti, ali sami nisu živi. Jedini aktivni činilac proizvodnog procesa je živi

radnik. On koristi plodove rada drugih ljudi i udahnuje im život, ali taj život je ipak samo njegov; on time ne može da vaskrsne one koji su svoj rad ugradili u njegovo sredstvo za rad. To sredstvo može da mu omogući da u određenom periodu proizvede više, pa u tom smislu može da se kaže da ono povećava njegovu produktivnost. Ali, samo živi rad, koji je jedini u stanju da proizvodi, može da bude i produktivan.

Na primer, kada radnik koristi električni strug, on koristi proizvod rada generacija fizičara, izumitelja, elektroinženjera, proizvođača strugova. On je očigledno produktivniji od zanatlije koji isti predmet obrađuje ručno. Ali, to nikako ne znači da je „kapital“ kojim raspolaže industrijski radnik „produktivniji“ od „kapitala“ kojim raspolaže zanatlija. Da živa aktivnost generacija intelektualnih i manuelnih radnika nije već ugrađena u električni strug, odnosno, da radnik mora sam da izmisli strug, električnu energiju i električni strug, onda bi bili potrebni nebrojeni životi da bi se jedan predmet preobrazio u električni strug; sav postojeći kapital ne bi mogao da poveća njegovu produktivnost do nivoa produktivnosti zanatlije koji radi ručno. Pojam „produktivnosti kapitala“, a posebno merni sistemi za određivanje nivoa produktivnosti, samo su izumi ekonomske „nauke“, te kapitalističke religije svakodnevnog života, koja energiju živih ljudi stalno prinosi na oltar svom centralnom fetišu. Njihove srednjovekovne kolege bavili su se preciznim merenjima visine i širine anđela koji nastanjuju Raj, nikada se ne pitajući šta su uopšte anđeli i Raj, uzimajući njihovo postojanje zdravo za gotovo.

Plod radnikove prodate aktivnosti je proizvod koji mu ne pripada. Taj proizvod je otelotvorenje njegovog rada, materijalizacija dela njegovog života, skladište njegove žive aktivnosti, ali koje nije njegovo; ono mu je strano, kao i njegov rad. Taj proizvod nije plod njegove odluke, a kada ga je proizveo ne može njime da raspolaže. Ako ga želi, mora da ga kupi. Ono što je napravio nije prosto neka korisna stvar; za tako nešto on ne bi morao da prodaje svoj rad kapitalisti u zamenu za nadnicu; trebalo bi samo da sakupi sav potreban materijal i pribor, i da onda oblikuje taj materijal vođen svojim ciljem i ograničen svojim znanjem i veštinom. (Jasno je da pojedinac ovim može da se bavi samo marginalno; raspolaganje materijalom i alatima potrebnim za zadovo-

ljenje njegovih potreba moguće je samo ako se odbaci kapitalistički oblik proizvodnje.) Ono što radnik proizvodi u kapitalističkim uslovima proizvodnje je proizvod sa vrlo specifičnom osobinom: onom koja ga čini predmetom prodaje. Proizvod otuđenog rada je roba.

Pošto je kapitalistička proizvodnja zapravo proizvodnja roba, tvrdnja da je cilj tog procesa zadovoljenje ljudskih potreba jednostavno nije tačna; reč je o najobičnijoj racionalizaciji i apologiji. „Zadovoljenje ljudskih potreba“ nije cilj kapitalista i radnika povezanih procesom proizvodnje, niti krajnji rezultat tog procesa. Radnik prodaje svoj rad zbog nadnice; on nije zainteresovan za konkretan sadržaj svog rada. Kapitalista kupuje njegov rad i angažuje ga u proizvodnji roba koje mogu biti prodane. On nije zainteresovan za konkretna svojstva tih roba, kao što nije zainteresovan ni za potrebe ljudi. Sve što ga zanima u vezi tog proizvoda je za koliko će moći da ga proda, a sve što ga interesuje u vezi ljudskih potreba je samo koliko će ljudi „želeti“ da ga kupuju i kako da ih, putem propagande i psihološkog uslovljavanja, navede da „žele“ što više. Cilj kapitaliste je da zadovolji svoju potrebu za reprodukcijom i uvećanjem kapitala, a rezultat tog procesa je dalja reprodukcija najamnog rada i kapitala (što svakako nisu „ljudske potrebe“).

Robu koju je radnik proizveo kapitalista razmenjuje za određenu količinu novca; roba je vrednost koja može biti razmenjena za ekvivalentnu vrednost. Drugim rečima, živi i minuli rad materijalizovan u proizvodu može da postoji u dva različita, ekvivalentna oblika, u robu ili u novcu ili u obliku koji im je zajednički: vrednosti. Ovo ne znači da je ta vrednost rad. Vrednost je društveni oblik postvarenog (materijalizovanog) rada.

U kapitalizmu, društveni odnosi se ne uspostavljaju direktno, već kroz vrednost. Svakodnevna aktivnost se ne razmenjuje direktno, već samo u obliku vrednosti. Samim tim, ono što se događa sa živom, ljudskom aktivnošću ne može se sagledati kroz praćenje same te aktivnosti, već samo ako se slede svi preobražaji vrednosti.

Kada živa aktivnost ljudi poprimi oblik rada (otuđene aktivnosti), ona stiče svojstvo konvertibilnosti, razmenljivosti; ona poprima oblik vrednosti. Drugim rečima, rad može biti razmenjen za „ekvivalentnu“ količinu novca (nadnicu). Upravo svesno otuđenje žive aktivnosti, koje pripadnici